

דין איסור חל על איסור - בחפץ, בפעולה ובאדם

חלות נדר על איסור

מספר ראשונים סוברים שנדר חל על איסור. כך למשל הר"ן במסכת נדרים דף יח ע"א ד"ה "הלכך" כתב:

מיהו להא מילתא עדיפי נדרים מבשבעות, שהנדרים חלים על השבועות, ואין השבועות חלות על הנדרים. כיצד? נשבע שיאכל כיכר זה ואחר כך אסרו עליו בקונם, אסור לאוכלו. כדאמרינן לעיל - קונם סוכה שאני עושה, לולב שאני נוטל - אסור, ובודאי דכי היכי דנדר חל על דבר מצוה חל נמי אשבועה, שמצוה ושבועות שניהם איסור גברא הן, וחייל עליהו איסור חפצא דנדרים לבטלן בשב ואל תעשה... אבל אין השבועות חלות על הנדרים לא לבטל ולא לקים, שאם אסר על עצמו כיכר, וחזר ונשבע עליו שיאכלו פשיטא שאינו רשאי לאוכלו, וכן נמי נשבע עליו שלא יאכלנו אינו עובר עליו משום בל יחל. וליכא למימר דכי היכי דאיסור חפצא דנדרים חל אאיסור גברא דשבועות הכי נמי איסור גברא דשבועות ליחול אאיסור חפצא דנדרים, משום דבנדרים כי היכי דאית בהו איסור חפצא, איסור גברא נמי אית בהו, שהרי מכיוון שנאסר עליו - קאי עליו בלא יחל דברו, והאי לאו, איסור גברא הוא, ככל לא תעשה שבתורה, הלכך אין מקום לשבועה שתחול על הנדרים.

כך עולה גם מדברי הרמב"ם בהל' נדרים פ"ג ה"ז:

ומפני מה נדרים חלים על דברי מצוה ושבועות אין חלות על דברי מצוה? שהנשבע אוסר על עצמו דבר שנשבע עליו והנודר אוסר הדבר הנדור על עצמו. נמצא הנשבע לבטל מצוה אוסר עצמו וכבר עצמו מושבע מהר סיני ואין שבועה חלה על שבועה. האוסר דבר זה בנדר - זה הרבר הוא שנאסר, ואותו הרבר אינו מושבע מהר סיני.

הב"ח ב"ד סי' רטו סע' ה, הוכיח שכך גם דעת רש"י במסכת שבועות דף כ ע"ב. הגמרא שם אומרת על הנודר בשר ויין בלשון "כיום שנהרג גדליה בן אחיקם":

סד"א כיון דכי לא נדר נמי אסור, כי נדר נמי לא הואי עליה אסור והאי, לאו מתפס בנדר הוא, קמ"ל.

רש"י מביא גירסא המוסיפה: "קמ"ל כיון דמדרבנן הוא דאסור". רש"י דוחה אותה בטענה שגם אם זה היה מדאורייתא, הנדר היה יכול לחול. מכאן לומד הב"ח שגם רש"י סובר שנדר חל על איסור.

הרשב"א (בתשובה תרט"ו) אומר, ככל הראשונים, שנדר חל על עשה, כיון שהנדר בחפץ והעשה בגברא. לעומת זאת, הוא טוען במפורש שנדר אינו חל על איסור, זאת על כרחנו, בגלל שהאיסור הוא על החפץ כמו הנדר. על פי זה, בעוד שלשיטת הראשונים לעיל כל איסורי תורה הם על הגברא, לשיטת הרשב"א, כל איסורי תורה הם על החפצא ונפקא מינה לחלות נדר על איסור. הסבר זה מעלה לכאורה מספר קשיים:

- א. יוצא לכאורה שהראשונים חולקים באופן קיצוני ביחס לאיסורי תורה. האם יתכן שנקרא לאיסור נבלה איסור גברא, או לאידך, האם יקראו איסורי שבת איסורי חפצא?¹
- ב. על פי הנאמר, לדעת רש"י איסורי תורה הם איסורי גברא, אך מרש"י ביבמות (לב ע"ב) עולה בדיוק להיפך:

מודה ר"י באיסור מוסיף שהוא חל על איסור. כגון איסור אשת אח דמוסיף הוא שבתחילה כשנשא זה את אחותה חזו פנויה, נאסרה עליו משום אחות אישה ומותרת על אחיו. נשאת לאחד מהן, נאסרה על כולם משום אשת אח ועכשיו נתוסף איסור עליה, לגבי שאר אחיו ומיגו דחייל שם אשת אח עלה לגבי שאר אחיו שהיתה מותרת להם, חל נמי השם הזה לגבי דידיה, ואע"ג דאסירה עליה וקיימא. אבל אשת איש ונעשית חמותו, מתחילה הייתה אסורה לכל העולם משום אשת איש, נשא זה את ביתה, אין איסור זה ראוי להוסיף עליה עם אחרים דנימא מיגו דחייל עליהו ליחול נמי עליה, דהאי דחמותו ונעשית אשת איש ודאי איסור מוסיף הוא, שמתחילה אסורה לזה ומותרת לכל העולם נעשית אשת איש, איתוסף האי שם עליה לגבי דכו"ע ומיגו דחייל עליהו - חייל נמי לגבי דהאי.

אם כן, רש"י מגדיר 'מוסיף' - כמוסיף עוד "גברא". כיון שהאיסור חל על החפץ ביחס לפלוני, יחול גם על השני. איסור כולל, הוא מגדיר כמוסיף עוד "חפצא", ואז יותר קשה לומר שאם חל על חפץ אחד יחול על השני. לכאורה, ניתן להבין זאת רק אם לדעת רש"י כל איסורי תורה הנם איסורי חפצא, ועל כן אין קשר בין החלות על החפצים השונים. מסקנה זו הפוכה מהנאמר לעיל.

הבנת המושגים חפצא וגברא

הפתרון לקשיים אלו נעוץ לעניות דעתי בהבנת המושגים חפצא וגברא. לכאורה קשה: מה שייך לומר שאיסור חל על חפץ? והלא משמעות המושג איסור, כפי שיתבאר לקמן, היא עצם העובדה שאסור לעשות פעולה מסוימת ותו לא! אלא נראה פשוט שהאיסור חל על האדם.

כאן מתבקשת לכאורה, חלוקה כלשהי של האיסורים השונים בין איסורים החלים

1 יעויין אמנם בריטב"א לשבועות כ ע"ב, הסבור שאיסור נבלה הוא איסור גברא, אך לעניות ידיעתי זוהי דעה חריגה.

ישירות על האדם לבין הנותנים תחילה מעמד לחפץ כחפץ של איסור. חלוקה כזו קיימת ברמב"ן על דף לג במסכת יבמות. הגמרא שם טוענת שזר שאוכל מליקה (נבילה) - משכחת רק באיסור בת אחת. הראב"ד מסביר זאת מכיוון שברגע שהביא שתי שערות נאסר בשני האיסורים. הרמב"ן מקשה עליו שאם כן גם באשת איש שנעשית חמותו שני האיסורים באים עליו כאחד, והגמרא (שם) לא מכנה זאת כאיסור בבת אחת! על כן מסביר הרמב"ן שגם נבילה וגם עריות הם איסורי חפצא ושעת חלות האיסורים היא שעת היאסרות החפץ. לעומת זאת זרות וטומאה הם איסורי גברא, וחלים ברגע שמביא שתי שערות (את הגמרא לגבי נבילה הוא מתרץ בדרך אחרת). הראב"ד שם חולק על הרמב"ן בשתי נקודות: א. בשאלה מתי נחשב מחוסר מעשה - הראב"ד סובר שדווקא באיסורי גברא נחשב מחוסר מעשה כל עוד לא התבצעה בו המציאות המסוימת (של טומאה אצלנו). ב. הראב"ד מגדיר את עריות כאיסורי גברא (לפחות לענין זה). יוצא שהראב"ד יקבל עקרונית את חלוקת הרמב"ן בין חפצא לגברא, ויחלוק רק בהגדרת איסורי עריות.

ישנו חריג אחד להנחה שכל האיסורים חלים על האדם - וזה הנדר. שם ניתן לטעון שהנדר עצמו לא חל כלל על האדם, אלא רק נותן מעמד לחפץ. זאת, מכיוון שנדרים במקומות רבים מושווים להקדש. רבים מכינויי הנדרים הם שמות שונים למילה קרבן, ועולה מהר"ן בריש נדרים - שגם כשלא משתמש בכינויים אלו אנו מניחים שכוונתו לומר שהחפץ הזה בשבילו כהקדש. על כן מסתבר לומר שנדר הנו אך ורק הקניית מעמד לחפץ כחפץ של איסור.

ניתן עתה להניח שהר"ן וסיעתו שהובאו לעיל יקבלו את חלוקת הרמב"ן או הראב"ד בין האיסורים, אך לחלוקה זו לא תהיה השפעה על היכולת של איסור חפצא לחול על איסור גברא ולהיפך, הואיל ובסופו של דבר כל האיסורים חלים על האדם.

כאשר הר"ן דיבר על נדר כאיסור חפצא, כוונתו היתה שהנדר חל אך ורק על החפץ, ועל כן יוכל לחול על כל האיסורים כיוון שהם ביחס אליו איסורי גברא, שחלים בסופו של דבר על האדם. על פי חילוק זה בין רמות החפצא תובן גם דעת רש"י שיכול לקבל את חלוקת הר"ן בין נדר לשאר האיסורים, ועם זאת להסביר את המושגים מוסיף וכולל, כנאמר לעיל, באופן שמניח שהאיסורים הם על החפצא. (בהמשך ננסה לחבר גם את רש"י לחלוקת הרמב"ן או הראב"ד).

את דעת הרשב"א, שנדר בכל זאת לא חל על איסור, אין להסביר בכך שאיסור חפצא חל אך ורק על החפץ, אלא כיון שנדר שכל מהותו לתת מעמד לחפץ, לא יוכל לחול על איסור שבשלב ראשון נותן מעמד לחפץ, ודרך זה חל על האדם. כמו כן ניתן להניח שגם הוא יחלק את האיסורים בין גברא לחפצא (כמו הרמב"ן או הראב"ד), ובדבריו הוא התייחס רק לאיסורי החפצא.

בהתאם לעקרונות אלו, עלינו לבחון נושא נוסף - נקודת החיתוך בין האיסורים המשנה בפרק ג ממסכת מכות מביאה רשימת מקרים בהם ניתן לעבור על כמה איסורים במעשה אחד. הרמב"ם בפירושו המשניות (שם) מסביר:

ואין בכל אלו איסור חל על איסור אלא הם איסורים רבים שנודמנו בזמן אחד, ולפיכך אין מונע שיצטרפו לאלו עוד איסורים רבים זולתם באותו הזמן עצמו.

כאן מסביר הרמב"ם שיש קושי לאיסור לחול על איסור אך ורק במצב שיש נקודת חיתוך בין האיסורים מעבר לנקודת הזמן המשותפת. בפשטות, כל הראשונים מקבלים עקרון זה. במסכת כריתות (פ"ג מ"ד) מביאה המשנה רשימת איסורי אכילה המצטרפים באכילה אחת, ור' מאיר מוסיף: "אם היה שבת והוציאו חייב". הגמרא לומדת מכאן איסור בת אחת. התוספות במקום שואלים: "מה שייך זה לאיסור אכילה?" ועונים שמדובר שאכל באופן ש "בליעתו היא הנחתו".

על פי דברי התוספות הללו, שייך עניין אין איסור חל על איסור בפעולה אחת, ואפילו באיסורים שונים לחלוטין. אם, כפי שנאמר לעיל, הקושי הוא רק ששני איסורים יחולו על אותו חפץ או על אותו אדם, מדוע כאן תהיה בעיה לשני האיסורים לחול? והרי ביחס לחפץ ולאדם אין שום נקודת חיתוך בין האיסורים!

על פי כל הנאמר לעיל, ברור שדברי התוספות אינם סותרים את הראשונים לעיל, שכן שאר הראשונים דברו על היחס בין איסור לבין הקניית מעמד לחפץ, ואילו התוספות טענו שבתוך האיסורים הרגילים, פעולה אחת לא תיאסר בשני איסורים. החידוש בדברי התוספות הוא, שאף על פי שיש כאן שתי פעולות הלכתיות שונות, כיוון שנעשות בפעולה פיזית אחת, מתקיים המצע הבסיסי שעליו יש לדון האם שני האיסורים יחולו, כמובן תוך התחשבות בשאלה האם הם חלים על הגברא או על החפצא, ובזה נדון בהמשך (דברי התוספות הללו מתאימים מאד לגישה שנראה להלן, שהאיסורים חלים ורק העונשים לא חלים. הגישה השניה תאמר שאף על פי שיש כאן שתי פעולות הלכתיות שונות, הוא ייפטר על שתיהן כיוון שלא חל האיסור החדש בפעולה הפיזית הנתונה).

תמצות המקרים השונים

בחלק זה אעסוק בעזרת ה' בריכוז הנתונים העולים מהגמרות העיקריות לשיטת רש"י והתוספות, מבלי להיכנס לניתוח הסיבות והכללים העומדים מאחורי הנתונים.

במס' יבמות (דף לב) הגמרא מביאה ברייתא העוסקת באדם שייבם את אשת אחיו שהיא גם אחות אשתו. לדעת ר' יוסי עובר על שני האיסורים, ולדעת ר' שמעון ברייתא אחת נוקטת שעובר על אשת אח וברייתא אחרת על אחות אשה. הגמרא מיישבת בין הברייתות, שתלוי מי נשא קודם - המת או החי, זאת אומרת: היבם מתחייב באיסור הראשון שנוצר.

ממשיכה הגמרא ושואלת מהמשנה בסנהדרין, שם סובר ר' יוסי שאם בא על חמותו שהיא אשת איש "נידון בזיקה ראשונה הבאה עליו"? ומתרצת הגמרא שדברי ר' יוסי ביחס לאשת אח ואחות אשה נאמרו לעניין "לקברו עם רשעים גמורים", כמי שעבר על שני האיסורים אם כן עולים כאן 4 מקרים:

	המקרה	השפעת האיסור הנוסף	הגדרת הגמרא	הדין	עקרונות
1	אשת אח אחות אישה	עוד נשים אותו שם	כולל (גמ')	לר"ש: לא חל לר"י: חל לענין קבורה	לר"ש: מוסיף וכולל לא חלים לר"י: חלים לקבורה, לגבי החיוב אין לדעת
2	אחות אישה אשת אח	עוד גברים אותו שם	מוסיף (גמ')		
3	חמותו אשת איש	עוד גברים אותו שם	מוסיף (גמ')	ר"י: לא חל חכמים: חל	אין להוכיח, כי זו המיתה החמורה
4	אשת איש חמותו	עוד נשים שם אחר	כולל (תוס')		מח' חכמים ור"י בכולל, לפחות משם אחד

הגמרא ממשיכה במילה "ובפלוגתא", ומביאה שלוש מחלוקות בין בר קפרא לר' חייא אליבא דרבי: לגבי זר ששימש בשבת, בעל מום בטומאה, וזר שאכל מליקה (= נבילה). על דרך הפשט, מחלוקתם מתייחסת לשאלה האם האיסורים שהותרו במקדש הותרו גם למי שאסור לו לשמש (זר וטמא), אך הגמרא מבינה שנחלקו באיסור חל על איסור. בשלב ראשון הגמרא מנסה להעמיד מחלוקתם בכולל, אך כיוון שזה לא מתאים למקרה של זר שאכל מליקה, הגמרא מעמידה בבת אחת. בתוך האפשרות הזאת הגמרא מתלבטת אליבא דמי דיבר רבי, ומסיקה שאליבא דר' שמעון. למסקנת הגמרא, כל המחלוקת היתה לענין "לקברו בין רשעים גמורים", והלכה כבר קפרא. אם כן יש כאן עוד 5 מקרים:

	המקרה	השפעת האיסור הנוסף	הגדרת הגמרא	הדין	עקרונות
5	זרות שבת	עוד פעולות אותו שם	כולל	הוא אמינא	לענין קבורה: בבת אחת - מח' ר"ש ור"י
		עוד פעולות מח' ראשונים			
7	זרות + נבילה	עוד פעולות	בת אחת	לר"י: חל. לר"ש: מחלוקת בר קפרא ור' חייא	לענין קבורה: בבת אחת - מח' ר"י ור"ש
8	זרות + שבת				
9	מום + טומאה				

עוד ביבמות (דף לד), המשנה מביאה מספר איסורים שניתן לעשות בבעילה אחת, והגמרא מסיקה מכך שלתנא יש כולל, מוסיף ובת אחת, ומעמידה זאת כר' מאיר, שגם הוא סובר את שלושתם במשנה במסכת כריתות. ואלו הם המקרים:

עקרונות	הדין	הגדרת הגמרא	השפעת האיסור הנוסף	המקרה	
לר"מ יש מוסיף, כולל ובת אחת	ר"מ: חל	בת אחת כולל מוסיף	עוד נשים- אותו שם. עוד גבר- אותו שם.	אשת איש + אשת אח אחות אישה ידנה	10
		מוסיף מוסיף כולל בת אחת	הנאה- שם אחר. עוד פעולה- שם אחר. עוד חתיכות- אותו שם.	חלב זרות נותר יר"כ + שבת	11

במסכת חולין (דף קא) רב מביא שהאוכל גיד הנשה של עולה או של שור הנסקל לכולי עלמא חייב שתיים. גיד הנשה של נבילה - לר"מ חייב שתיים ולחכמים אחת. שואלת הגמרא מי הם חכמים הסוברים שאיסור כולל חל רק בחמור על קל? ועונה הגמרא שזה ר' יוסי הגלילי, שפסק לגבי אדם טמא שאכל קודש טמא שאם הבשר נטמא ראשון פטור מחטאת, ומכאן שלדעתו כולל סתם לא חל. ומסבירים רש"י והתוספות שפשוט לגמרא שלדעתו כולל חמור חל. אם כן יש כאן עוד שלושה מקרים:

עקרונות	הדין	הגדרת הגמרא	השפעת האיסור הנוסף	המקרה	
לר"מ: כולל חל	ר"מ: חל חכמים: לא חל	כולל	עוד חתיכות שם אחד	גיד הנשה נבילה	12
לר"י הגלילי וחכמים דר"מ: רק בחמור	חל	כולל חמור רש"י- מוסיף	חתיכות+ פעולה שם אחד	גיד הנשה עולה/שור הנסקל	13
לחכמים דר"י הגלילי: לא חל	ר"י הגלילי: חל חכמים: לא חל	כולל (ספק חמור)	חתיכות+ פעולה	אכילת קדשים: בשר טמא איש טמא	14

רש"י שואל למה הגמרא לא העמידה את חכמים כרבי שמעון שאין לו כולל?! ועונה שגם זה חמור אף על פי כן אין לו. והמקרה:

	המקרה	השפעת האיסור הנוסף	הגדרת הגמרא	הדין	עקרונות
15	נבילה	חתיכות + כרת	כולל חמור	רש"י: לא חל	לרש"י: אין כלל כולל

ממשיכה הגמרא ושואלת ממחלוקת ר' עקיבא ורבי יוסי הגלילי אם בשבת ויום כיפורים חייבים שתיים, שלר' יוסי הגלילי חל כולל? ועונה הגמרא: 'איפוך'. מסביר רש"י ששאלת הגמרא היא בהנחה ששבת ויום כיפורים באים בבת אחת, אלא שבת אחת לא חל אם לא היה חל בנפרד, ולכן מניחה הגמרא שלרבי יוסי הגלילי אם היה חל שבת קודם - היה חל גם יום כיפורים בגלל כולל (איסור אכילה), ואם היה יום כיפורים קודם - היה חל גם שבת בגלל מוסיף מיתת בית דין. לפנינו אם כן עוד שלושה מקרים:

	המקרה	השפעת האיסור הנוסף	הגדרת הגמרא	הדין	עקרונות
16	שבת יר"כ	עוד פעולות שני שמות	כולל		לר"ע: שניהם חלים לר"י הגלילי: לפחות אחד לא חל
17	יר"כ שבת	חתיכות+ כרת שם אחד	מוסיף		
18	יר"כ+ שבת		בת אחת	ר"י הגלילי: לא חל ר"ע: חל	מח' ר"י הגלילי ור"ע בבת אחת

הגמרא במסכת חולין (דף קיג) מונה את הדברים הנלמדים מ"לא תבשל גדי בחלב אמו" ומסבירה ששמואל לא צריך פסוק, או שיסתפק בפסוק אחד לרבות חלב ומתה, כיוון שלדעתו איסור חל על איסור. הגמרא מקשה משמואל אשר לומד מפסוק שכהן טמא שאכל תרומה טמאה אינו חייב מיתה (=עונשו של איש טמא שאכל תרומה)! על כך מתרצת הגמרא: א. שאני גדי. ב. שאני תרומה שיש פסוק, ג. מחלוקת שמואל ורבו.

אם כן, יש לנו עוד שני מקרים:

	המקרה	השפעת האיסור הנוסף	הגדרת הגמרא	הדין	עקרונות
19	חלב בשר בחלב	הנאה אותו שם	פסוק מיוחד	חל	שמואל: כשנוספת הנאה חל/לימוד מיוחד
20	תרומה לטמא תרומה טמאה	מיתה אותו שם		לא חל	שמואל/רבו: כשנוספת מיתה לא חל / לימוד מיוחד

במסכת זבחים (דף ע"ב) רבא לומד מפסוק שאיסור נבילה וטריפה יחול על איסור חלב. וצריך לימוד בכל אחד מהם, כיוון שיש חומרא בנבילה שאיסורה כולל טומאה, ובטריפה שאיסורה מחיים. התוספות שואלים מכאן על הגמרא בחולין קג הטוענת שאיסור טריפה חל על איבר מן החי: והרי הוא מטמא? ומתמצים, שהגמרא לומדת בקל וחומר מטריפה שחלה על חלב שעונשו כרת. אם כן עוד שני מקרים:

	המקרה	השפעת האיסור הנוסף	הגדרת הגמרא	הדין	עקרונות
21	חלב נבילה/ טריפה	טומאה/ מחיים	תוס': מוסיף רע"א: כולל	חל	מחלוקת בהגדרה פסוק מיוחד
22	אבר מן החי טריפה	מחיים		חל	קל וחומר מהפסוק לעיל (תוס')

המשנה במסכת כריתות (דף יד ע"א) אומרת שיש אישה שחייב עליה שש חטאות, בגלל שנעשתה אסורה עליו משה צדדים. שואלים התוספות: הרי באחד השלבים הפכה ממזרת ואם כן לא יחול איסור אשת אח על ממזרת! ומתמצים שחמור חל על קל. הגמרא מסבירה שכולם איסור מוסיף. המשנה הבאה מביאה רשימה אחרת ורש"י מכליל בה גם אחות אישה, אך התוספות חולקים, כיוון שר' יוסי מוסיף במשנה אשת אח, ומכאן שהוא מקבל עקרונית את המשנה והתוספות סוברים שלר' יוסי אין כולל בשני שמות. לפנינו אם כן שלושה מקרים נוספים:

	המקרה	השפעת האיסור הנוסף	הגדרת הגמרא	הדין	עקרונות
23	מס' עריות	עוד אנשים אותו שם	מוסיף	ר"מ: חל	לר"מ חל מוסיף
24	ממזרת אשת אח	כרת	חמור	תוס' אליבא דר"מ: חל	לתוס' אליבא דר"מ: חל חמור בלבד
25	אשת אח אחות אישה	עוד נשים אותו שם	כולל	רש"י: חל	מח' רש"י ותוס' בשני שמות לר"י

המשנה במס' כריתות (דף כג ע"א) מביאה שלר' שמעון שני אנשים שאכלו, אחד חלב ואחד חלב קודש, ולא ידוע מי אכל מה - כל אחד יביא חטאת ושניהם ביחד אשם, אם כן קודש חל על חלב. מקשה הגמרא: הרי לר' שמעון איסור יום כיפורים לא חל על איסור נבילה! הגמרא מנסה לתרץ שהחלב הוא כוליא שאסורה משום עולים, ועליו חל איסור נותר כיוון שהוא יותר חמור, אך הגמרא דוחה שגם יום כיפורים חמור מנבילה ובכל זאת לר"ש לא חל! על כן מתרצת הגמרא, שבקדשים לכולי עלמא איסור חל על איסור כמו

שלשיטת רבי שאיסור קל בדרך כלל לא חל על איסור חמור, בקדשים חל איסור טומאה על איסור עולין. לבסוף מביאה הגמרא דעה חולקת, אליבא דר' שמעון שאיסור פיגול או נותר לא יחול על איסור עולין, ואם כן גם בקדשים אין איסור חל על איסור. לפנינו אם כן ארבעה מקרים אחרונים:

המקרה	השפעת האיסור הנוסף	הגדרת הגמרא	הדין	עקרונות
26	חלב קודש		ר"ש: חל	מח' אם בקדשים ר"ש יודה שחל. לדעה שכן- אף ללא כל סיבה
27	עולין פסול/ נותר		ר"ש: לא חל	
28	עולין נותר	כרת	חמור	הווה אמינא
29	עולין/חלב טומאה		רבי: חל	כרת = חומרא
				לרבי: בקדשים חל אפילו קל על חמור

מהות אין איסור חל על איסור

הגמרא ביבמות (על מקרה מספר 2) שואלת: אם לא חל איסור אחות אישה למה לא תתייבם ככל אשת אח? ועונה: "איסור אחות אישה מתלא תלי וקאי" ואם יפקע אשת אח לצורך ייבום מיד יחול איסור אחות אשה.

במבט ראשון עולה מגמרא זו, שגם כשאיסור לא חל על איסור הוא קיים אלא שהשליכה לא קיימת. שם בדף יג, רבא מסביר את דעת בית שמאי שניתן ליבם צרת ערווה מהסיבה של אין איסור חל על איסור, וממילא לא חל עליה איסור אחות אשה והיא לא נחשבת ערווה ועל כן אשתו השניה אינה צרת ערווה. התוספות שואלים: אם כן היא עצמה תתייבם! לכאורה ברור שהדבר תלוי בהבנת "מתלא תלי" האם באופן פוטנציאלי או בפועל. האחיעזר תלה זאת במחלוקת רש"י והתוספות האם האוסר הוא איסור אחות אישה או איסור אשת אח שלא פוקע בגלל איסור אשת אח התלוי. על כן יש להסביר שהתוספות לשיטתם שלא חל כלל איסור אחות אישה ולכן צרתה מותרת, ואף על פי כן היא אסורה כיוון שאיסור אחות אישה לא נותן לאיסור אשת אח לפקוע. ומסיים האחיעזר, שכל זה לדעת בית שמאי, אבל לבית הלל שאוסרים צרת ערווה - כנראה איסור אחות אשה חל ורק העונש לא חל, ולכן הם לא מקבלים את הסיבה הזאת של בית שמאי. הוכחה נוספת לרעיון זה מוצא ה'פרי מגדים' בהסבר מחלוקת ר' יוסי ור' שמעון (מקרים 1,2) ביחס ל"לקברו בין רשעים גמורים".

הוכחתו מבוססת על שתי הנחות:

א. מחלוקת ר' יוסי ור' שמעון מקבילה למחלוקת העיקרית בשאלה האם איסור חל

על איסור.

ב. העונש הכפול שניתן לבצע בידי אדם הוא לקברו בין רשעים גמורים.

ואם כן ניתן להוכיח מכאן שלגבי העונש נחלקו אם איסור חל על איסור ועל זה השאלה הכללית של איסור חל על איסור. לעניות דעתי הוכחה זו קשה מאד, שאם כן, מה תרצה הגמרא מהסתירה בין המקרה של אשת איש ונעשית חמותו שם לא חל ולכן נידון בזיקה ראשונה לבין המקרה שלנו? הרי בשניהם מדובר לגבי העונש!

אלא ודאי שזו לא המחלוקת המרכזית האם חל איסור או לא חל, אלא שאף על פי שלרבי יוסי בדיני אדם לא חל, בדיני שמים, כהגדרת הרמב"ן, חל (לקברו). ואולי כוונתו להוכיח מהתוספות שם שמסבירים שלרבי שמעון לא יקבר בין רשעים גמורים "אף על פי שעשה 2 איסורים - כיוון שמתחייב רק על אחד" ואם כן עולה שאף על פי שלא חל עובר על 2 האיסורים, וזו הסיבה שלרבי יוסי בדיני שמים מחויב, ולרבי שמעון דיני שמים כדיני אדם. ומי שירצה לחלוק על התוספות, לכאורה יוכל לומר שאף על פי שלא חל עליו אלא איסור אחד מדיני שמים מחייבים גם על כוונה בלבד כדין נתכוון לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה.

הקשיים ב'פרי מגדים'

על הדעה שרק העונש לא חל, עולות מספר שאלות קשות. יסוד השאלה בהבנת הרעיון העומד מאחורי דעה זו - אם האדם עבר על שני האיסורים למה לא יענש עליהם, והלא יש כאן איסור שהתורה קבעה לו עונש והוא עבר על האיסור!

אלא צריך לומר, וכך מפרשים האחרונים, שיש כאן כעין "קים ליה בדרבה מיניה". דהיינו, לא ניתן להעניש בשני עונשים על מעשה אחד. ולכאורה, זה אכן מסתבר מאד, אדם נענש על המעשים ולא על ההשפעה שלהם או התוצאות שלהם ואם כן על אותו מעשה - אם במצב אחר היה מתחייב עונש אחד כאן לא יתחייב שניים. ואם ישאל השואל אם כן למה לא יידון בחמורה? ולמה אומרת הגמרא לגבי חמותו ונעשית אשת איש (מקרה ד) שלמאן דאמר שלא חל על איסור נידון בזיקה ראשונה? כאן ניתן לענות שאמנם לא באופן כרונולוגי, אך באופן לוגי הוא מתחייב קודם בזיקה ראשונה, ובעונש הראשון, ואז כבר לא ניתן להענישו בעונש הנוסף.

אך עדיין קשה על הבנה זו ממספר דברים:

ראשית, חילוק הראשונים שהובאו לעיל בין איסור חפצא לגברא שאסור גברא לא חל על חפצא, אבל להיפך חל. ואם כל הדין של איסור חל על איסור זה שלא ניתן להיענש פעמיים על אותו מעשה - מה זה משנה אם האיסור בגברא או בחפצא? ועוד יש לשאול למה יועיל איסור מוסיף או כולל על מנת לחייב חיוב כפול?

כמו כן יש להקשות על דעה זו מהנקודה הנפלאה ברמב"ם בפירוש המשניות למסכת כריתות. שם מסביר הרמב"ם שאיסור הנאה אשר שורשו ומקורו באיסור אכילה (ע"פ

דברי ר' אבהו "כל מקום שנאמר "לא תאכלו" - אחד איסור אכילה, ואחד איסור הנאה (במשמע) לא יחול על איסור אכילה קודם - אפילו שאין בו איסור הנאה. ולדעה זו הרי האיסור בין כה וכה חל ומדוע שלא יחול גם העונש? הרי אם נהנה עבר על איסור הנאה, ואין כאן שני עונשים!

הבנת הדעה שהאיסור עצמו לא חל

המוטיבציה להבנה שרק העונש לא חל נובעת מקושי בסיסי בהבנת המושג אין איסור חל על איסור. אם אנו מסתכלים על עצמותו של האיסור, כלומר, העובדה שאסור לבצע פעולה מסוימת, איזו משמעות יש למספר איסורים החלים על הפעולה? הרי כל איסורי התורה למעשה על פי זה אומרים ממש אותו דבר, וכל ההבדל מה הם אוסרים! במלים אחרות, לא שייך לומר שפעולה מסוימת אסורה פעמיים! ואם נסתכל על טעם האיסור ודאי ששני הטעמים שייכים בפעולה מכיוון שמבחינת המציאות יש כאן מצב של שני איסורים ואם כן למה לא יחול?

אשר על כן, לעניות דעתי יש להעלות כאן מושג הנקרא "שם איסור". אין הכוונה לעצמותו של איסור, אלא על אמירת הקב"ה שיש בכך איסור. הסובר ש"אין איסור חל על איסור" יטען שאמירת הקב"ה שלא לעשות דבר מסוים לא תחול במצב שבו הדבר הזה אסור כבר מסיבה אחרת.

הדרישות המדויקות על מנת שיחול איסור תלויות בדעות השונות וידונו בהמשך, אבל הסברא הכללית אומרת שבמצב של דיבור הקב"ה השני לא הייתה כל השפעה במקרה זה - ממילא הוא לא חל כאן.

אפשרות נוספת להסביר היא שברמה העקרונית אין צורך בחלות דיבור הקב"ה הספציפי מסיבות שיובאו בהמשך, אבל יש צורך שתהיה השפעה גם לאיסור השני ע"מ שתוגדר המציאות האיסורית הזאת גם כמציאות הלכתית. מציאות של אחות אישה, לדוגמא, ללא כל השפעה בשטח אינה קיימת, ומבחינה הלכתית כאילו אינה אחות אשתו.

הסבר החריגים בהם חל לדעות השונות

פרק זה יתחלק להסבר החריגים העיקריים על פי הנאמר לעיל ולהבאת מחלוקות ראשונים יותר נקודתיות והסברם.

החריגים העיקריים המופיעים בגמרא הם: כולל, מוסיף ובת אחת. בבת אחת נדון בעזרת ה' בנפרד, וכעת נדון בכולל ומוסיף:

מתוך איסוף הגמרות השונות אנו מוצאים 4 דעות עיקריות:

א. לא מועיל כלום (מקרה 15, דעת רבי שמעון).

ב. מוסיף מועיל וכולל לא מועיל (מקרים 1-4, הדעה המרכזית בדעת רבי יוסי

תבואר לקמן).

ג. שניהם מועילים(מקרים 10-11, דעת רבי מאיר).

ד. לא זקוקים לכך אלא איסור חל על איסור (מקרים 19-20, דעת שמואל על פי שני איכא דאמרי).

לכאורה, ממסקנת הסוגיה במסכת יבמות (מקרים 1-4) עולה שלרבי יוסי איסור חל על איסור רק לעניין "לקברו" ולעניין אחר לא יועיל מוסיף וכולל. אבל קודם שהסיקה הגמרא שמדובר על "לקברו", ניסתה הגמרא לתרץ את הסתירה בדעת רבי יוסי בין חמותו אשת איש (מקרים 3-4) לבין אשת אח ואחות אישה (מקרים 1-2) ע"י אמירת רבי אבהו "מודה רבי יוסי באיסור מוסיף". אלא שעל זה הקשתה הגמרא שזה לא מסביר את המקרה של אשת איש שנעשית אחות אישה שהיא אסור כולל, ופשוט לגמרא שרבי יוסי לא יודה בכולל. על כך תירצה הגמרא שמדובר ב"לקברו". כאן מסבירים התוספות (על מקרים 2,3) שמקורו של רבי אבהו במסכת כריתות. לרבי יוסי איסור אשת אב יחול על איסורי עריות אחרים כיוון שזה מוסיף, על כן אומרים התוספות שודאי שגם למסקנה כאן רבי יוסי מודה במוסיף, אלא שבסוגיותינו זה לא מספיק. לעניות דעתי הראשונים יסכימו כאן עם תוספות. ואם כן איסור מוסיף חל לרבי יוסי ואיסור כולל - פשוט לגמרא שלא חל, בגלל המקרה של אשת איש ונעשית חמותו שנדון בזיקה ראשונה. אף על פי שבהמשך נראה שלכאורה חלקו בכך בר קפרא ורבי חייא (מקרים 5-7) (ודנו בזה התוספות ורמב"ן), למסקנת הגמרא כל זה לעניין קבורה עם רשעים ולא לעצם הדין של איסור חל על איסור.

וכעת נחזור לדין והבנת הדעות השונות:

1. הדעה שאיסור לא חל על איסור בשום אופן: דעה זו קלה מאד להסבר לשיטה שהעונש הוא שלא חל, ועל כן החילוקים השונים לא רלוונטיים - תמיד לא יענש על מעשה אחד בשני עונשים. לשיטה השנייה שהצגנו צריך לומר שדעה זו מאמצת הסתכלות לאחור (רטרוספקטיבית). לאחר שעשה את המעשה אנו שואלים את עצמנו איזה "דיבור הקב"ה" אסר בפועל את הפעולה הזו, והתשובה - הדיבור הראשון. לדיבור הנוסף אין שום משמעות כיוון שכל מה שהוא אומר זה שאסור לעשות את זה, וזו כבר עובדה קיימת מלכתחילה. על כן הדיבור הראשון הוא היחיד שבא לידי ביטוי במקרה זה, והנפקא מינה היא כמובן לעונש.

2. הדעה שרק במוסיף חל איסור על איסור² תלך בדרך של הדעה הקודמת, והיא שדיבור הקב"ה השני לא בא כלל לידי ביטוי במקרה הזה. אבל באיסור מוסיף אנו בכל זאת רואים גם את הדיבור השני כדיבור שאסר את הפעולה כיוון שאנו רואים את כל האנשים שנאסרו בחפץ הזה כיחידה אחת שכולה נאסרה מכוח הדיבור הזה, וממילא נאסר גם הפרט שלגבי החפץ כבר אסור מסיבה אחרת. להבנה שרק העונש לא חל - ראינו

2 נתייחס כמובן מאליו שפירוש מוסיף הוא כדעת רש"י שהובא לעיל שכן כתב גם הרמב"ם במפורש ולא ראיתי הבנה נוספת בעניין.

כבר שדעה זו קשה ביותר.

3. הדעה שאיסור תמיד חל על איסור תסביר שאין קושי בעובדה שהפעולה כבר אסורה: או בגלל שאף על פי שדיבור הקב"ה בשני אכן לא חל כאן. העונשים בתורה אינם תלויים בדיבור הקב"ה אלא תוצאות ישירות של מעשים שמתבצעים בשטח. או בגלל שלדעה זו, כל האיסורים הם איסורי גברא ואין שלב ביניים של תלות ב'שם האיסור', אלא כל האיסורים חלים על כולם מהר סיני או ברגע התחייבותם במצוות- בתנאי שיהיו במציאות המסוימת של האיסור. ההבנה שאיסורים חלים ורק העונש לא חל, תאמר שלדעה זו ניתן להיענש גם בשני עונשים, והעונש אינו "חוב" חיצוני אלא השפעה של המעשה.

4. הדעה שאיסור יחול על איסור גם בכלל: באופן עקרוני, כהסבר הקודם, אלא שישנה בעיה נוספת והיא הגדרת המציאות בשטח כמציאות הלכתית. לצורך זה תספיק השפעה איסורית כלשהי של האיסור החדש, וממילא המציאות תוגדר הלכתית - והאיסור יחול. ההבנה שרק העונש לא חל - גם כאן בעייתית להבנה.

על פי כל דברינו לעיל, ייתכן ויש כאן שתי דעות עיקריות, שיסוד מחלוקתן בהגדרת איסורי תורה כאיסורי חפצא וגברא.

שתי הדעות הראשונות סוברות שהם איסורי חפצא, ועל כן חפץ לא יכול להיאסר פעמיים.

שתי הדעות האחרונות סוברות שהם איסורי גברא, והאדם נאסר בכלם ברגע התחייבותו במצוות.

מחלוקות ראשונים נקודתיות

1. כפי שכבר ראינו, פשטות הסוגיא ביבמות לב היא, שרבי יוסי לא מודה באיסור כולל, והמקור לכך הוא באשת איש שנעשית חמותו (מקרה 4). התוספות מקשים על כך מדעת רבי חייא הסובר שרבי יוסי מודה בכלל (מקרים 5, 6) ועל כן מחלקים התוספות בין כולל משם אחד לכולל משתי שמות. זאת אומרת: רק אותו איסור שחל ממילא ע"י המציאות החדשה יוכל לחול גם על הגוף האסור כבר, אך אם המציאות החדשה גרמה איסור אחר - זה, לא יצליח "להוריד לעולם" איסור שונה שיחול על הגוף האסור כבר.

ועל כן באשת איש שנעשית חמותו, מאחר ונשא את בתה, הואיל והשפעת נישואים אלו בפועל הם איסורים כגון אחיות אותה אישה - זה לא גורם לאיסור אם האישה, איסור חמותו, לחול במצב שהיא כבר אסורה משום אשת איש.

לעומת זאת, במקרה עליו דיבר רבי חייא (מקרה 5) הואיל ואיסור מלאכה חל עליו בכניסת השבת מחוץ למקדש, אותו איסור עצמו יחול עליו גם בתוך המקדש על פעולה האסורה כבר מסיבה אחרת.

אך רבי חייא דבר גם על מקרה של בעל מום ששימש בטומאה (מקרה 6), שם לכאורה

ההשפעה בפועל של איסור הטומאה - אכילת החתיכה, אינה אותה השפעה שאמורה לחול על הפעולה שכבר אסורה - העלאה למזבח!

על זה מתרצים התוספות, שכיוון שגם אכילה וגם העלאה נאמרו בלשון קירבה, זה נקרא שם אחד.

הרמב"ן לא מקבל את חילוק התוספות: הרי אלו שני איסורים שונים לחלוטין, הן בפעולה האסורה הן במקור והן בעונש! וקשה לתרץ ששני האיסורים נובעים מהגדרת האדם כטמא, כיוון שגם בחמתו שני האיסורים נובעים מהגדרת האשה כנשואה לו.

ישנו לכאורה מקרה נוסף ממנו קשה על התוספות (מקרה 16). שם עולה מהגמרא שאם שבת הייתה חלה לפני יום כיפור, בכל זאת איסורי יום כיפור היו חלים על שבת בגלל כולל שנוסף על איסור אכילה למרות שאיסור מלאכה ואיסור אכילה הם משני שמות שונים לחלוטין!

לענ"ד שאלה זו נוגעת בשאלה גדולה יותר והיא הגדרת המצב שבו נוספת פעולה אסורה. את המקרה של יום כיפור שחל על שבת רש"י הגדיר ככולל. את המקרים של זר ששימש בשבת ובעל מום ששימש בטומאה (מקרים 5,6) הגמרא עצמה הגדירה ככולל. המשותף למקרים הללו הוא, שלא נוספו אנשים או חפצים כתוצאה מהמציאות החדשה, אלא נוספה פעולה אסורה. אך הרי מצאנו מקרים נוספים כאלו והם: חלב שנהיה נותר (מקרה 11), חלב שנהיה הקדש (שם) וגיד הנשה שנהיה הקדש (13), שרש"י מגדיר כמוסיף! אמנם לגבי חלב וגיד הנשה שנהיו הקדש, התוספות חלקו על רש"י כיוון שלדעתם תוספת הנאה מוגדרת כחומרה בלבד, אבל בחלב שנהיה נותר לא ניתן לטעון שהתוספות יחלקו על רש"י להגדירו ככולל, שהרי זהו כולל משני שמות!

על מנת לענות על כל השאלות האלו נשאל שאלה נוספת. רש"י הסביר את החילוק בין כולל למוסיף, שבמוסיף יש עוד אנשים שכולם נאסרים בו זמנית באותו חפץ בניגוד לכולל. זה מתאים מאד באיסורי חפצא, אך קשה מאד להגדיר את כל איסורי תורה כאיסורי חפצא, ולכאורה באיסורי גברא הדין צריך להיות הפוך בדיוק. ומדוע רש"י לא מחלק?

התשובה לשאלות אלו נעוצה לענ"ד בעובדה שכבר נזכרה לעיל - שבסופו של דבר כל איסורי תורה מוטלים על האדם והחילוק בין חפצא לגברא הוא בדרך ירידתם לעולם. אם נקבל הנחה זאת, יוצא שלאיסורי חפצא יש שלב שבו האיסור עובר דרך הגדרת החפץ האסור - שלב שאין לו הקבלה באסור גברא. שלב זה הוא המכריע לעניין הגדרת האיסור ולא השלב הסופי, ולכן באיסורי חפצא הקובע הוא החפץ, למרות שלבסוף הם גם על האיש. במלים אחרות, ביחס לשלב המכריע, שום איסור אינו חל על האיש, אלא איסורי חפצא חלים על החפץ ואיסורי גברא עומדים באוויר ואין להם חלות. על כן, כל היכולת להגדיר מוסיף זה רק באיסורי חפצא ולכן רש"י מסביר זאת רק באופן חד-סתרי, וכמובן שבונה רק על איסורי חפצא שהרי לאיסורי גברא אין כלל חלות.

כעת גם נבין את החילוק בין המקרים השונים של תוספת הפעולות ברש"י. כאשר פעולות נוספות על החפץ (מקרים 11,13), רש"י מגדיר זאת כאיסור מוסיף. וזהו חידושו: על מנת להגדיר איסור מוסיף לא צריך דווקא שייאסר חפץ ומתוך כך ייאסר על כל האנשים הרלוונטיים, אלא מספיק שחפץ יוגדר בהגדרה מסוימת - נותר או הקדש - וממילא יחולו כל האיסורים ששייכים בחפץ, שזוהי הגדרתו. לעומת זאת, בפעולות שנוספות על האיש (מקרים 16, 6, 5), כל זה לא שייך וכיוון שאיסור גברא הם איסורים העומדים באוויר, מדובר באיסור כולל.

לעומת זאת לדעת התוספות, יש גם חסרון לאיסורי חפצא, במקרה שנוסף עוד חפץ, בשני שמות. שם, הואיל והאיסור חל על חפץ מסויים (מקרה 4) כאחות אשתו- הרי זו המציאות שהוגדרה ואין לה השפעה על האיסורות של אם אשתו משום חמותו. לעומת זאת, באיסורי גברא עדיין זה יכול להיחשב איסור כולל, כיוון שישנה השפעה על המציאות, שהאדם הפך להיות טמא (מקרה 6) או שהיום נהיה יום כיפור (מקרה 16).

במקרה של שם אחד, כיוון שהאיסור פועל בשני החפצים בדיוק באותו אופן ניתן לראות את שני החפצים כמציאות אחת. (על פי זה יוצא שרש"י והתוספות יסברו כרמב"ן וראב"ד כפי שהסברנו את החילוק הכללי בין איסורי חפצא לגברא, וכפי שהסברנו את הר"ן).

הסבר זה גם מתאים לדעה שאיסור כולל חל גם הוא. למעשה אין צורך שדיבור ספציפי של הקב"ה יאסור את החפץ כדי שיחול איסור, אלא שתהיה השפעה איסורית למציאות הנתונה. התוספות יסבירו שבאיסורי חפצא המציאות הנתונה מתייחסת דווקא לחפץ הנתון. אך למאן דאמר שרק במוסיף חל - יקשה מה מפריע בזה שדיבור הקב"ה הספציפי לא הוא האוסר את הפעולה באיסורי גברא, והרי האיסור עומד באוויר וכלל לא חל בשום שלב! וצריך לומר שלמרות שהוא עומד באוויר, אף על פי כן ברמה הטכנית ולא החלותית ישנו רגע שבו נאסרה הפעולה. ואם כבר הייתה אסורה ממילא דיבור הקב"ה החדש לא בא כאן לידי ביטוי. אם כן יש כאן שינוי קטן מהגדרת דעה זו כפי שהגדרנו לעיל.

2. הגמרא במסכת יבמות בדף לג, לגבי זר ששימש בשבת (מקרה 5) שואלת באיזה מקרה מדובר שעבר על איסור שבת? אם בהבערה, הרי לרבי יוסי הבערה ללאו יצאה- כלומר הבערה נכתבה במפורש ללמד שהמבעיר עובר רק על לאו. רש"י מסביר שהיה פשוט לגמרי לגמרא שרבי חייא ובר קפרא דנו בחיוב חטאת ולכן שואלת - הרי כאן זה לאו, ואין חיוב חטאת! התוספות מסבירים שכיוון שזה רק לאו, ודאי שלא יחול לכולי עלמא כיוון שאיסור קל לא יחול על איסור חמור. בהתאם לדבריהם אלו, התוספות מסבירים מספר סוגיות באופן שהאיסור החמור חל על הקל ולא להפך.

לגבי נבלה שחלה על חלב (מקרה 21) מסבירים התוספות שחלב קל שהותר אצל חיה, לגבי אחות אישה על אשת איש (מקרה 1) אשת איש קל שיש לה היתר בחיי אוסרה, וטריפה תחול על אבר מן החי (מקרה 22) כי היא חמורה שאין לה היתר בשחיטה.

לגבי נבלה על חלב - התוספות מביאים הסבר נוסף, והוא שיש חומרא בנבלה שכן מיטמאת ואף על פי שיש חומרא גם בחלב - זה לא מפריע, העיקר שיש חומרא בנבלה.

את העיקרון הזה התוספות רוצים להוכיח מהגמרא בחולין סא ע"א שרצתה לטעון, שלרבי יוסי הגלילי כולל חל, אך רק כולל חמור. הגמרא שאלה על זה ממקרה שטומאת בשר הקדשים חלה על טומאת גוף הכהן (מקרה 11) ואם כן גם כולל רגיל חל! ותשובתה: "מאי חזית דטומאת הגוף חמורה שכן כרת, דילמא טומאת בשר חמורה דלית לה טהרה במקוה?" לכאורה מגמרא זו עולה הפוך ממה שהתוספות רצו להוכיח שהרי למעשה הגמרא מעלה חומרא לכל כיוון ומשווה בין החומרות, זאת אומרת שלא מספיק עצם קיום החומרא אלא צריך גם שביחס לאיסור הקיים - זה יהיה יותר חמור!

אלא ודאי שדברי התוספות אינם גורפים, שהרי באותה סוגיא עצמה (מקרה 12) נחלקו ר' מאיר וחכמים אם גיד הנשה חל על איסור נבלה, ולחכמים שלא חל, הגמרא שאלה של מי הדעה שרק חמור חל? אם כן יוצא, שגם קל חל על חמור, וזה סותר לכאורה את התאוריה של התוספות!

מסתבר אם כן שיש כאן שתי דרגות: יש מצב של כולל חמור יחסית לאיסור הקיים, שם רק ר' שמעון יאמר שאף על פי כן לא חל, כמו שרואים לגבי נבלה ביום כיפורים (מקרה 15), ולשאר התנאים יחול (אולי למעט רבי יוסי), וישנו מצב ששני האיסורים שווים בחומרתם, שם לרוב התנאים לא יחול חוץ מר' מאיר, אך גם ר' מאיר יודה שקל לא חל על חמור, אלא אם כן יש בו חומרא מסוימת. ניתן להבין שחומרא זו העמידה את האיסורים במצב של שווים, אך ניתן גם לומר, שהיא כשלעצמה מהווה סיבה לחול, כיוון שללא שום חומרא - האיסור החדש "נבלע" באיסור הקיים.

אם כן למעשה יש כאן חידוש של התוספות שללא שום חומרא לשום דעה לא יוכל לחול איסור על איסור. ורש"י שהסביר אחרת את קושיית הגמרא של "הבערה ללא יצאת" כנראה חלק עליהם, ויש להבין במה נחלקו.

כבר ראינו שרש"י והתוספות נחלקו גם בשאלה האם הנאה מוגדרת כאיסור מוסיף או כחומרא. (לגבי חלב וגיד הנשה שנהיו הקדש - מקרים 11, 13), אך ברש"י מצאנו מקרים נוספים שהגדיר חומרא כ"מוסיף" והם: שור הנסקל על גיד הנשה (מקרה 13), יום כיפורים על שבת (מקרה 17) ונותר על חלב (מקרה 11).

ואם כן צריך לומר שיש כאן מחלוקת עקרונית בין רש"י לתוספות אם לראות חומרא כמוסיף או כדבר העומד בפני עצמו והנאה היא אחד החומרות שבהם נחלקו.

הגמרא במסכת זבחים (מקרה 21) טוענת שאיסור נבלה חל על איסור חלב וכן טריפה. הגמרא לומדת זאת מפסוק ועושה הגמרא צריכותא על נבלה וטריפה, שאיסור טריפה קיים גם בחיי הבהמה, ונבלה מטמאת. רש"י קורא לכך חומרא, ולא מוסיף: "הלכך חמירא לחול על איסור חלב".

התוספות לעומת זאת שאלו: לדעת מי שסובר איסור מוסיף - למה צריך פסוק? זאת

אומרת שהתוספות ראו זאת כאיסור מוסף, וקשה: מה מוסף יש כאן? [וכן מקשה ר' עקיבא איגר (בגליון הש"ס): הרי זה רק כולל!].

ואם תאמר: כיוון שנאסרה לגבוה כשנעשתה נבלה- הרי צריך פסוק לגבי בהמה בעלת מום שכבר הייתה אסורה? אולי ניתן לומר שהתוספות בזבחים סוברים כדעתו העקרונית של רש"י שחומרא נקראת מוסף.

רש"י עצמו יסביר גם הוא שזה מוסף, או שכאן רש"י כלל לא יקרא לזה חומרא, אלא פעולה חדשה שנאסרה ולכן זה לא מוסף אלא כר' עקיבא איגר - כולל.

ניתן לטעון שיסוד שתי המחלוקות שראינו בין רש"י לתוספות אחד הוא. רש"י רואה איסור חמור כאיסור קל שיש לו תוספת על כן זהו איסור מוסף, ולכן גם שייך שאיסור קל יחול על איסור חמור, שהרי הוא לא "נבלע" באיסור החמור, כיוון שברמה הבסיסית הם שווים. לעומת זאת, התוספות רואים איסור חמור כשלמות אחת, שאחריה אין שום מקום לאיסור קל - שמהווה כביכול הורדה ברמת האיסור ולכן גם לא מגדיר זאת כאיסור מוסף.

לסיכום: דעת רש"י, שכולל לא חל אף פעם, גם לא בחמור על קל. סברתו הובאה לעיל, שצריך שהאיסור לעשות את הפעולה המסוימת ינבע בפועל מהאיסור החדש. גם להבנה שרק העונש לא חל, דעה זו לא צריכה לפנים. לדעת תנאים רבים כולל יחול רק באיסור חמור יותר מהקיים. לדעה זו, ראינו שצריך שתהיה השפעה לאיסור החדש בפועל וממילא ישנה "הכרה" הלכתית במציאות החדשה, ולדעת תנאים אלו - במצב שאין מקרים נוספים עליהם ישנה השפעה לאיסור החדש, רק אם האיסור החדש חמור יותר מקודמו הוא יחול, כיוון שבמצב כזה יש לו השפעה בפועל על המקרה הנוכחי ברמת החומרה או העונש.

הדעה שלא צריך איסור חמור לרש"י תסבור שאין שום צורך בהשפעה על המציאות, אלא שיש דין של "בכלל מאתים מנה" ועל כן איסור ש"נבלע" לגמרי באיסור הקודם לא חל. או לחלופין שיש צורך כזה אך ניתן להסתפק בצד של חומרה שמחדש האיסור החדש. (על פי זה ההבדל בין שתי הדעות יהיה בשאלה האם השפעה הלכתית כלשהי מספיקה או שצריך השפעה ברמת האיסור עצמו ולא סתם השפעה צדדית). להבנה שרק העונש לא חל, לכאורה קשה על שתי הדעות הללו: מדוע להעניש בשני עונשים על מעשה אחד?

אם נשייך דעה זו לרש"י, כך נבין שגם קל חל על חמור, ואין לנו בעיה לחייב שני עונשים על מעשה אחד (ואולי בזה נחלק עם התוספות). לדעה שרק חמור חל - ניתן לומר שהכוונה היא שבמצב שהאיסור החדש יותר חמור רק הוא יחול, ובזה תחלוק דעה זו על הדעה שאף פעם לא חל, שהסברנו לעיל שאם כבר חל עונש מסוים לא נוכל "להחליף" בעונש אחר.

3. על מנת להשלים את התמונה, עלינו להסביר גם את דין בת אחת.

הגמרא ביבמות לד מנסה להעמיד את מחלוקת רבי חייא ובר קפרא (מקרים 5-8) כדין

בת אחת, ואליבא דר' שמעון. מכאן מוכיחים התוספות שאם אפילו ר' שמעון, שלא מודה במוסיף (שהרי חלק במקרה של איסור אחות אשה: שלא יחול עליו איסור אשת אח (מקרה 2)) מודה בבת אחת- אם כן בבת אחת לכולי עלמא חל האיסור.

הסברא היא פשוטה שבמצב כזה אין קדימות לאף אחד מהאיסורים, וממילא המקרה הזה עצמו נאסר בגלל שתי אמירות הקב"ה, ולשתיהן יש השפעה בשטח (בהתאם להסברים לעיל). הדעה שרק העונש לא חל תוכל אולי להסביר שאף האומר שבדרך כלל לא יחול, זאת אומרת רק העונש הראשון יחול, כאן יחול העונש החמור, כיוון ששניהם שווים בזמן, אך קצת קשה: איך ניתן כלל לחלוק על זה? (כפי שראינו בגמרא לעיל).

ראינו כמו כן, שלדעת רש"י ישנה דעה יחידאית באמוראים, שהמצריך בבת אחת יאמר שהאיסור יחול רק במקרים שכל אחד בנפרד היה חל, מדין מוסיף וכולל. כך מסביר רש"י את שאלת הגמרא מיום כיפור ושבת (שחלים בבת אחת) על האפשרות שרבי יוסי הגלילי לא מקבל כולל (מקרה 18), שהגמרא מניחה שאם הם חלים בבת אחת, ודאי שחלים בנפרד.

על מנת להבין את ההגיון בזה צריך לשלב את שתי ההבנות. זאת אומרת שיש קושי גם באיסורים לחול שניהם, ועל כן צריך שלכל אחת תהיה השפעה מכח עצמו אחרת "יבלע" בשני, ואף על פי שיש לכל אחד השפעה עדיין לא נותנים שני עונשים על מעשה אחד. וכדי שיקבל לפחות את העונש החמור- צריך שיחולו בו זמנית.